

OLLI ORJA SÄÄL KOSKIL... ORJA- JA VABADUSETEMAATIKA SIBERI EESTLASTE VÄLJARÄNDAMISJUTTUES

Astrid TUIISK

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv, Vanemuise 42, 51003 Tartu, Eesti; astrid@folklore.ee

On vaadeldud 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul agraarse väljarändamise käigus Siberis loodud külades elavate eestlaste väljarändamislugusid. Rääkijateks on väljarändajate järeltulijad, sest lood on kogutud Eesti Rahvaluule Arhiivi ekspeditsioonidel aastatel 1991–2005. Esivanemate elust Eestis ja nende rändamisest uude elupaika maalivad praegused rääkijad pilte vabadust, mõisnikuvaenulikkust ning orjust sümboliseerivate kujundite abil. Kujudid, mis enamikus on pärit rahvusliku ärkamise ajast ja kandsid spetsiifilisi tähendusi, on saanud üldisema tähenduse. Nii mõjub lugu rasket orjaelust Eestis praeguste rääkijate suus pigem romantilise müüdina. On välja kujunenud traditsioon rääkida konkreetsest teemast ja pärimusliku ajaloo perioodist teatud kindlal viisil. Nii on moodustunud üldine kollektiivne kogemus, mis toetub kollektiivsele mälule ja teenib ühiskondlikke huve.

Esivanemate väljaränne Eestimaalt tuleb tänapäeval, 20. sajandi lõpul ja 21. sajandi algul Siberi külades eestlastega juttu ajades sageli teemaks. Ühest küljest on folkloristil küsimusega “Kuidas eestlased üldse siia, Siberisse, sattusid?” hea külainimestega juttu alustada. Teisalt aga on praegustele rääkijatele teema ka oluline, sest miks muidu sellest teatakse ja kõneldakse. Praegused rääkijad seovad väljarändamisloot tihhti Siberis uue elu alustamise teemaga. Jutustusse põimitakse ka väljarände põhjused ja kirjeldatakse esivanemate endist elu Eestis. Nii on neile pärimuslugudele iseloomulik, et edasi ei anta mitte ainult fakte ega ajaloolist olukorda, vaid esivanemate üleelamisi seoses väljarände ja uue elu alustamisega Siberis. Üks suulise ajaloo uurijatest, Alessandro Portelli, tõdeb, et kuna suuline ajalugu tõstab esile jutustajate ettekujutused, sümbolika ja soovid, pole olemas ka valesid, ebatõeseid lugusid, sest need võivad peegeldada tõde, mis on õige psühholoogilisest küljest.¹

¹ Portelli, A. Mikä tekee muistitiedotutkimuksesta erityisen? – Rmt: Muistitiedotus. Metodologia kysymyksiä. Toim O. Fingerroos, R. Haanpää, A. Heimo, U.-M. Peltonen. (Tietolipas, 214.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006, 57.

Sisult erinevad väljarändajate ja väljasaadetute järeltulijate jutud kinnitavad, et eri külade pärimus võib omanäoline olla. Artiklis vaatlen 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul agraarse väljarändamise² käigus loodud külades elavate eestlaste lugusid, mis on kogutud Eesti Rahvaluule Arhiivi ekspeditsioonidel aastatel 1991–2005³. Seega keskendun artiklis teatud kindlal ajal levinud traditsioonile. Seetõttu kasutan võrdluseks vaid paari Eesti Keele Instituudi ekspeditsioonidelt 1970. ja 1980. aastatel⁴ kogutud keelenäidet ning Eestisse tagasipöördunud Siberi eestlastelt talletatud teksti,⁵ kuigi mõlemas kogus leidub samalaadset ainet rohkem. Pärimusliku ajaloo võrdlus teiste Siberis, aga ka mujal elavate rahvaste vastava traditsiooniga ootab veel ees. Samuti jäävad praegu vaatluse alt välja väljasaadetute järglaste pärimusliku ajaloo kirjeldused. Jagan kirjeldusi selle järgi, kellena jutustajad ise oma esivanemaid määratlevad: kuritöö eest väljasaadetute või väljarännanutenä. Varem on samal teemal kirjutanud Anu Korb. Ta annab teemast üldülevaate ja keskendub väljasaadetute ning väljarännanute juttude võrdlusele ja toob välja päritoluteadmiste säilimise põhjused.⁶ Antud uurimuses käsitletav tekstikorpus koosneb 125 lühemast või pikemast tekstist.⁷ Jutustajad on sündinud enamasti 1910.–1930. aastatel, aga mõned ka II maailmasõja ajal ja pärast sõda.

TEOREETILINE LÄHTEALUS

Artikli keskmes on traditsioon, mis moodustab ühe osa perekonna ja/või küla-kogukonna, teatud pärimusrühma minevikukäsitlusest. Eesti folkloristikas on selliste teemade vaatlusel kasutatud mõistet *pärimuslik ajalugu*.⁸ See on eestikeelne mõiste,

² Väljarändamist ja väljarändamisliikumist on eri autorid eri aegadel nimetanud ka *ümberasumiseks* ning *koloniseerimiseks*. Kadri Toomingu arvates võiks neid termineid kasutada Siberi-suunast vaadates, õigustamatult jääksid aga tagaplaanile Eesti majanduselust tulenenud väljarände tegurid: **Tooming, K.** Lõuna-Eesti küla Vene impeeriumi keskvalitsuse kolonisatsioonipoliitika mõjuväljas 1888–1914. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2008, 5; väljarändamisliikumise kohta vt ka **Vassar, A.** Uut maad otsimas: agraarne ümberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani. Eesti Raamat, Tallinn, 1975.

³ Ülevaadet Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kogumistöö ja kogude kohta Siberis vt **Korb, A.** Siberi eesti kogukonnad folkloristliku uurimisallikana. (Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis, 8.) Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2007, 153–156.

⁴ Eesti Keele Instituudi fonoteegi väliseesti osa kujunemisest vt <http://portaal.eki.ee/murded/fonoteek>

⁵ Ülevaadet korjandusest vt **Korb, A.** (koost ja toim). Siberi eestlaste elud ja lood. (Eesti asundused, V.) EKM Teaduskirjastus, Tartu, 2010, 5–8.

⁶ **Korb, A.** Ajalugu ja pärimus: Siberi eestlaste jutud oma esivanematest. – Mäetagused, 2000, 15, 48–64.

⁷ Tekstid on kogutud Omski oblasti Tsvetnopolje, Uus-Viru, Ivanovka, Zolotaja Niva, Semjonovka, Jurjevi (Jurjevka), Lilliküla (Lillikülä), Novo-Uika, Mihhailovka külast ja Tara linnast, Novosibirski oblasti Uusküla, Rosentali, Estonka, Nikolajevka külast, Altai krai Estonia külast, Tmski oblasti Kaseküla, Vambola ning Lillengofi külast, Kemerovo oblasti Jurjevi (Jurjevka) ja Koidula külast ning Krasnojarski krai Ülem-Suetuki külast.

⁸ **Jaago, T., Kõresaar, E.** Pärimusliku ajaloo uurimine Eesti ja naabermaade koostööruumis. – Mäetagused, 2009, 43, 9.

mille ingliskeelseks vasteks on *oral history*. Käesolevas uurimuses võiksin lähtuda samuti suulise ajaloo ja sellega haakuvatest etno- või mikroajaloo mõistetest, kuid et nimetatud terminid on väga laiad ning Eestis on pärimusliku ajaloo uurimine folkloristliku taustaga, siis seostub *pärimuslik ajalugu* minu teemavaatluse ja kasutatud allikatega paremini. Nii nagu Soomeski, tuginetakse ka Eestis pärimusliku ajaloo vaatlustes sageli teksti ja traditsioonilise jutustamise uurimisele.⁹ Pärimuslikku ajalugu saab defineerida kui teatud rühma tõlgendust minevikust. Folklorist Tiiu Jaago, kes on perepärimuse ja elulugude analüüsimisel kasutanud *pärimusliku ajaloo* mõistet, seletab terminit järgnevalt:

Pärimuslik ajalugu kujuneb minevikust ja ajaloosündmustest jutustamisel, milles ühelt poolt väljendub kas iseenda või oma lähedaste (nn oma rühma) tõsielukogemus ning teiselt poolt olemasolev pärimuslik jutu- ja jutustamistraditsioon.¹⁰

Käsitletav pärimus hõlmab Siberi eestlaste ajaloo vanimat perioodi. Samas võidakse sujuvalt edasi jutustada ka järgnevatest sündmustest, jõudes välja tänapäeva. Loole võidakse lisada ka külanime tekkelugu, selles keskenduda esimestena tulnud perekondadele või jutustada lugu hoopis mingis muus seoses. Enamik teavet on esitatud folkloristliku kogumistöökäigus vestluses kogujaga.

Tegemist ei ole ühe kinnistunud folkloorižanriga, vahel räägitakse lugu pajatusevormis, vahel muistendina, aga sageli on esitatu kokkusurutud jutt või fragment jutust. Mõnikord antakse oma seisukoht edasi lühikese teatena, kuid selleski sisalduvad tüüpilised elemendid:

Vanemad, ma ei teagi, mitmendal/siia külla/tulivad. Vanaisa ja vanaema, ema-isa vanemad tulivad Eestist siia. Säinas oli ema väärnimi. Vanaisal olid kõik tütre, a maad oli väga vähe, Eestis anti maad ainult poegade peale. Ja Paddad tulid ka nii. Nad esimesed, küla alustus. Siin sai muidugi maad palju tahtis.¹¹

Analüüsi aluseks on tekstid, millest üks osa on kogumise käigus üles kirjutatud, teine osa salvestatud ja seejärel lintidelt maha kirjutatud (transkribeeritud). Nii on üks osa üleskirjutisi ilmselgelt jutustaja suulise kõne kokkuvõtted, mille žanrikuuluvust ei saagi määrata. Kahtlemata tuleb analüüsis arvestada konkreetse teksti saamislooga ja kogumisspetsiifikaga, kuid siinses kirjutises jätan vormiküsimuse tagaplaanile.

Seetõttu vaatlen tekste kui pärimusliku ajaloo üht perioodi kirjeldavat "lugu", pärimusliku ajaloo jutustusi, mis põhinevad rühma üldisemal minevikukäsitlusel. Kuigi tegemist ei ole selgelt piiritletud ajalooajalooperioodiga ega ka selgete eraldusjoontega rahvaluuleliigiga, on pärimusliku ajaloo lõik piiritletud konkreetsete markeritega. Jutt käib etapist, mil eestlased/jutustajate esivanemad Eestist välja rändasid ja Siberis uue küla asutasid.

Minu eesmärgiks on keskenduda jutustajate mineviku tõlgendusviisidele tänapäeval, aga mitte uurida unustamise ja mäletamise vahekorda. Jutustamine on üks

⁹ Samas, 7–18.

¹⁰ Jaago, T. Pärimuslik ajalugu. Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond, 2006. URL: <http://argikultuur.e-uni.ee>

¹¹ Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA), II 1, 47 (5), Omski obl, Zolotaja Niva k. Jutustaja: V. N., sünd 1929. a. Küsitleb: E. Vahtramäe, 1995.

tegelikkuse interpreteerimise viise. See loob konkreetset juhul teistmoodi reaalsuse, kus (päris)tegelikkus on jutus, jutustamise tulemusel haihtunud ja jutustamise abil luuakse teistmoodi tegelikkus, millele reaalsed sündmused ning isikud või see, mida reaalsuseks peetakse, moodustavad tausta.¹² Nii pärimusliku ajaloo jutustusel, arhiivitekstil kui ka minevikukäsitlusel on konstruktsiooniline olemus: nii tekstid kui ka käsitlused luuakse teatud kultuuriliste normide ja oskuste abil.¹³ Kogu pärimusliku ajaloo uurimise juures toonitatakse vajadust uurida seda üldisemas sotsiaalajaloolises kontekstis. Siberis 20. sajandi lõpul ja 21. sajandi algul kogutud eestlaste juttudes kõlavad nende esivanemate häälte kõrval ka praeguste rääkijate omad.

MÄLESTUSTE MÄLESTUSED

Suures osas tuginevad praegused rääkijad oma jutustustes vanemate ja vana-vanemate mälestustele, neid nimetatakse Siberisse tulijateks. Sageli räägitakse väljarändest ja uues kohas elu alustamisest oma isa-ema kaudu, öeldakse, et nemad tulid Eestimaalt, kuid tähelepanelikumal kuulamisel selgub, et tegelikult olid vanemad sel ajal hoopis lapsed. Kuigi nad võisid mäletada nii väljarändamist kui ka seiku elu kohta Eestis, on nad täpsematest Siberisse tuleku põhjustest ja tagamaadest kuulnud teistelt. Nii on see näiteks Lillikülast pärit näitetekstis. Kolm rääkijat on ise Eestimaal sündinud ja lapsena koos vanematega Siberisse rännanud.

Kõnealne traditsioon muutub ühelt põlvkonnalt teisele üle minnes, seetõttu on märgatav tendents, et mida vanem inimene, seda faktirohkemad on tema lood ja seda tugevamad on seosed tõsielus juhtunuga. Samas on näha ka tugeva perekonnapärimuse tugi. Nii rääkisid vennad Aleksander ja Leonard, kes olid lindistamise ajal 1996. aastal umbes 30-aastased, oma vanavanemate vanemate tulekuloo, mida nad olid vanaemalt kuulnud. Lillikülast pärit Lindede perekond on pidanud oluliseks oma rahvuse alalhoidmist, eesti keele oskust ja perepärimuse edasiandmist. Perekondlik järjepidevus ei olegi nii enesestmõistetav, sest seoses 1920.–1930. aastate represseerimisega võis olla kasulik oma päritolu varjata. Samas võib traditsioon püsinud olla just värvika seiga, juhtumise tõttu, nagu Kasekülast pärit Alma loos (allmärkus nr 27). Kuid teadmised oma esivanemate tulekust võivad paremini püsinud olla ka muudel põhjustel (näiteks muuseumi olemasolu, suur kogukond jne).

Samas on Eestist tuleku loo seostamine oma lapsena tulnud isa-emaga väga üldine. Sageli antakse teada ka nende vanus või sünniaasta. Enamasti ei lisa see väljarändamistele midagi uut. Põhjus, miks seda tehakse, võib olla sama, mida

---

¹² **Fischer, H.** Erzählte Wirklichkeit im Folklorisierungsprozess. – Rmt: Folklore als Tatsachenbericht. Hrsg. J. Beyer, R. Hiimäe. Sektion für Folkloristik des Estnischen Literaturmuseums, Tartu, 2001, 12.

¹³ Sellist lähenemist tekstidele on pärimusliku ajaloo uurijad ennegi kasutanud, nt Pauliina Latvala, kes on uurinud Soome Rahvaluule Arhiivis 1995. aastal korraldatud kogumisvõistluse “Suguvõsa suur ajalugu” (Suvun suuri kertomus) materjale: **Latvala, P.** Katse menneisyyteen: folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2005.

märgib Anna De Fina Ameerikasse rännanud Itaalia juurtega inimeste kohta: see on nende viis näidata oma seost ja teadmisi Itaaliast, sest rohkem nad sel teemal jutustada ei oska.¹⁴

SIBERI EESTLASTE KODUMAA

Enamik küsitlemise ajal külades elanud vanemaelistest eestlastest peab end Siberi eestlasteks.¹⁵ Üks osa on käinud Eestis, teised ei ole, kuid Eestimaa geograafiat ja ajalugu ei tunta hästi.¹⁶ Nii on ka üpris tavaline, et ei osata öelda, millisest paikkonnast esivanemad Eestist välja rändasid, sidemed vana elukohaga on katkenud. Üldjoontes on säilinud teadmine oma põhja- või lõunaeesti, aga ka setu (seto) keelest, sest kohati elatakse siamaani eraldi külades.¹⁷ Vahetult pärast väljarändamist peeti Eestimaale jäänud omastega ühendust kirja teel, ka toleaegses eesti ajakirjanduses ilmus rohkelt asunike kirju.¹⁸ Tihedad suhted tingisid ka selle, et esimene väljarändajate põlvkond pidas kodumaaks ikkagi Eestit, nii näiteks lõpetati kirjad Eestisse sageli tervitustega *kallile kodumaale*.¹⁹ Uue korra kehtestamine Venemaal 1918. aastal katkestas senise läbikäimise ja pärast opteerumiskampaaniat aastail 1920–1923 sulgus Eesti Vabariigi ning Vene Föderatsiooni vaheline piir.²⁰ Perioodi kuni II maailmasõja lõpuni, mil Eestiga oli võimalik uuesti suhelda, võib pidada murranguliseks Eesti ja Siberi asunduste suhetes, mil kogukonnad üksteist silmist kaotasid.²¹ Praegu suheldakse pärast II maailmasõda Siberist Eestisse tagasirännanute, näiteks käiakse neil külas.²² Kuid see pilt, mis esitatakse väljarändamisaegsest Eestimaast, on hoopis teine, pea vastupidine, võrreldes arvamusega elust praeguses Eestis. Aivar Jürgenson märgib:

Põlvkond, kes on kasvanud üles pärast II maailmasõda, räägib küll meelsasti ja vahel küllaltki värvikalt sõitudest Eestisse, kuid neis juttudes ei ole Eesti praktiliselt kunagi emamaa, ammugi siis kodumaa.²³

¹⁴ De Fina, A. Who tells which story and why? Micro and macro contexts in narrative. – Text and Talk. An Interdisciplinary Journal of Language, Discourse & Communication Studies, 2008, 28, 3, 421–442.

¹⁵ Jürgenson, A. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. (Tallinna Pedagoogikaülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid, 7.) TPÜ Kirjastus, Tallinn, 2002, 272–273.

¹⁶ Tuisk, A. Siberi eestlaste kohapärimusest tänapäeval. Kohastumise probleeme. – Rmt: Pärimuslik ajalugu. Toim T. Jaago, M. Kõiva. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2001, 76.

¹⁷ Viikberg, J. Eestlased ja eesti keel Venemaal. – Rmt: Eestlased ja eesti keel välismaal. Koost K. Praakli, J. Viikberg. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2010, 520.

¹⁸ Tooming, K. Lõuna-Eesti küla Vene impeeriumi keskvalitsuse kolonisationsipoliitika mõjuväljas, 5.

¹⁹ Jürgenson, A. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet, 242.

²⁰ Kultu, H. Eestlaste tagasiränne 1940–1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1997, 104–109.

²¹ Jürgenson, A. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet, 246.

²² Vt Anu Korbi artikkel käesolevas kogumikus.

²³ Jürgenson, A. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet, 247.

Siberi eestlaste kodupaik on Siberis, kus koduküla kannab kohati neidsamu funktsiooni, mis kodueestlastele Eestis.²⁴

ORJA- JA VABADUSEKUJUNDID

Siberisse tuleku lood sisaldavad kujundeid, mis pärinevad eri aegadest ja allikaist. Üks osa neist on pärit rahvusliku ärkamise aegselt Eestimaalt²⁵ ja tuntud juba väljarändamise algusaegadest peale. Siinkohal lahkan põhjalikumalt üksteisega seotud kujundite kompleksi, mis on saanud lausa sümboliks. Nii saab aimu, kuidas igal ajastul rakendatakse kujundeid endale vajalikul viisil ja kuidas seejuures muutub nende tähendus. Teatud osa tüüpikujundite ja jutustamismustrite väljakujunemine juba Eestimaal seletab ka seda, miks Siberi eri paikades asuvates küldes ning külagruppides²⁶ tarvitavad jutud ja nende aluseks olevad hoiakud üksteisega sarnanevad. Muidugi sarnastas jutte ka jutustajate ühesugune edasine saatatus Venemaal.

Tänapäevaks on juttudes esinevad elemendid niivõrd ühtlustunud ja lühenenud, et eri perede lood sarnanevad üksteisega.²⁷ Konkreetsed juhtumused, nagu ka kohad ja olustik Eestis, on aja möödudes suures osas unustatud. Traditsiooni kujunemisel on toimunud lihtsustumine ja üldistumine: kõik liiga konkreetne, liiga erinev on maha lihvitud. Unustamine on nii kaugele minevikku jäävate sündmuste puhul igati seaduspärane. Tiiu ja Kalev Jaago on märkinud, et Eesti praeguses perepärimumes on perekonnanime paneku aeg see, mida veel suudetakse mäluks hoida, edasi ilmub pärimusse konkreetselt ettekujutatava inimese asemel abstraktne esivanem.²⁸ Nii on Siberi juttudes 20. sajandi lõpp ja 21. sajandi algus aeg, mil mälu neid sündmusi, millest räägitakse, enam peaaegu ei mäleta, ning jutustamisel toetatakse üha enam ettekujutusele, folkloorile.

Siberi eestlaste väljarändamisjuttudes on tüüpilised kaks vastandlikku poolust: Eesti ja Siber. Mõlema pooluse iseloomustamiseks kasutatakse stereotüüpseid kujundeid. Üheks korduvaks motiiviks on halb elu Eestis ja selle põhjuseks olev

²⁴ Samas, 252–259, 270.

²⁵ Nagu märgib Ene Kõresaar, lõi ärkamisaeg olulise osa eestlaste ajalooteadvuses kanda kinnitanud müütidest. Nõukogude okupatsiooni ajal muutus ärkamisaeg ise müüdiks ja oli üks pidepunkte rahvusidentiteedi säilitamisel. Rahvuslikul ärkamisajal kujunes välja ka eestlaste rahvuslikustatud kujund koos maa-armastuse ja töökusega: **Kõresaar, E.** Elu ideoloogiad. Kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes. (Eesti Rahva Muuseumi Sari, 6.) Tartu, 2005, 49, 79, 91.

²⁶ Külade omavaheline suhtlus oli pärast väljarändamist tihedam kui praegu. Tänapäevale on iseloomulik, et eri paikades asuvate külade olemasolust ei pruugita teadagi.

²⁷ Muidugi on alati inimesi ja perekondi, kelle seisukohad lahknevad üldtunnustatust. Nii on Kasekülas elavale Almale jäänud meelde värvikas seik oma vanaema jutust. Kogujale kõneles ta lugu nii 1993. kui ka 2005. aastal: “Mõisaärä, see old ju vanatont. Pand naistele nisukse kari piale – kanasitta korjata. Noh, naised korjasid kanasitta. Viisivad sinna. “Ei, mina ei võta vasta – siin on kukesitt ka ulgas!”” ERA, FAM 8 (44), Tomski obl, Kaseküla. Jutustaja: A. U., sünd 1919. a. Küsitlevad: A. Lintrop, K. Peebo, A. Tuisk, 1993.

²⁸ **Jaago, K., Jaago, T.** See olevat olnud...: rahvaluulekeskne uurimus esivanemate lugudest. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1996, 54–55, 129–130.

maapuudus, mis on kõige sagedamini mainitav väljarändamise põhjus. Kui muud enam ei mäletata, siis teadmine, et Eestis polnud esivanematel maad, Siberis aga olid vabad maad, on üldlevinud. Järgnevas näites esineb mitmeid tüüpilisi kujundeid, nagu orjuse- ja vabadusemotiivid. Jutustajatest abikaasad seovad mõlemad jutud oma vanematega, kelle kodukoha ega Eesti-muljete kohta nad täpsemaid selgitusi anda ei tea:

O. J.: Na olli orja sial kosk'il. Mõisnigude, nigu mamma kõnõli-iks, mõisnigude orja olli. Siia tulli vabadust ots'ma, siia mõtsa, suhu^q. Vot tak. Mu papa tull' Eestimaalt, mamma tull' Eestimaalt.

A. T.: Kas nad olid siis lapsed veel, kui tulid?

M. J.: Jah, mamma oll' üts'a-aastane kui tull' siia. Tuhande üts'elsal katsendal aastal tull' mamma, a papa oll' juba üts'teistku aastat enne siin. Vot kui palju ta juba ennem oll'. Ega nad ütél aol es tule^q. Kes tull' tuul aol, kes tull' tuul aol.

M. J.: No minu papa tull' Eestist siia, oll' viieaastane. Temä emä oll' ori. Sääll oll' mõisnik ja temä oll' orjas mõisnikul. Tel sai siis kats' last olema ja vot ta enamb es jõvva orjata ja tull' ära siia Siberide.

A. T.: Aga kas seda on ka räägitud, et kust kandist nad sealt Eestist tulid?

O. J.: A vot toda ma ei tiia.

M. J.: Ei mina ka tiia, kost kandist nemad tulid.

O. J.: Ja-ja-jah, ja määndsest mõisast ja määndsest vallast ja, toda ma ei tiia.

M. J.: Ja-jah. Toda me ei tiia.

O. J.: Sinna on pall'u aigu tagasi. Minu papa oles juba saja nell'a aastane ollu, ku ta oles elänu. Ja mamma joba padhooditsa aasta man varsti. Mamma oll' sündünü tuhande katselsal ütsekkümnel ütseedel, a papa oll' sündünü tuhande katselsal ütsekkümnel tõsel, mammast säidse aastat vanemb. Tak što.

A. T.: Aga kas mamma sellest Eestimaast midagi mäletas ka veel?

O. J.: Mälet' jaa, palju ta kõneli Eestimaa vär'ki kõkke, no ta suresi är' katsekümne nell'andal aastal. Katsekümne viie aastane, suresi är'. Kõnel', kõnel'. Nüüd oless viil midägi küsünü, a nüüd ei ol tedä enämb. A siis ku temä kõnel', siis es pane tähelegi, ah, laadno, sjoo ei huvita meid ja sedä om kõnõldu ja vot nii. A nüüd oless tahtunu viil midägi küstä^q, a nüüd ei ole küstä kelleki käest. Nh, mis om asi.²⁹

Juba esitatud näitetekstist ilmneb järgminegi Siberi eestlaste seas väga levinud suhtumine, nimelt vaenulik hoiak mõisnikesse. Siberi eestlaste mõisahärrade ja üldse sakste ning härraste vastane meeleolu avaldub ka mujal folklooris ja laiemalt arvamistes ning hoiakutes.³⁰ See seostub Siberi-elu vabaduse toonitamisega.

²⁹ ERA, EFA, DAT 59, 5, Omski obl, Lilliküla. Jutustajad: O. J., sünd 1931. a, ja M. J., sünd 1934. a. Küsitleb: A. Tuisk, 1996. Sõnaseletused: suhu^q – sohu, soosse; üts'a – üheksa; üts'elsal katsendal – üheksasaja kaheksandal; padhooditsa (vrd vn подходит) – läheneb; ütsekkümnel tõsel – üheksakümne teisel; katsekümne – kaheksakümne; laadno (vrd vn ладно) – olgu, hea küll.

³⁰ Eestis olid saksa soost mõisnikud sagedased muistenditegelased, aga esinesid ka naljandites, pajatustes, loitsudes, muinasjuttudes jm. Etniline ja sotsiaalne vastandus eesti soost talupoegade ning sakste vahel viis muistendites mõisahärrade demoniseerimisele ja kuradi-kuju saksastumisele: **Valk, Ü.** Saksad ja varavedajad: eesti muistendite sotsiaalsest orientatsioonist. – Rmt: Kes kõl bab, seda kõneldakse. Pühendusteos Mall Hiiemäele. Toim E.-H. Västriku. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetised, 25.) Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Tartu, 2008, 64–66.

Nähtav on läbi mõisnike kurjuse ja mõisaelu raskuse edasi antav arvamus: Eestis oli nii halb elu, et jutustajate esivanemad olid sunnitud Eestist lahkuma.

Neis juttudes kirjeldatakse elu Eestis nagu ühes suures mõisas. Nimetatakse mõisatöolist-moonakat, teenijatüdrukut.³¹ Mõisniku juures käidi tööil, mõisnik hoolitses toidu eest, valitses neid kui *orje*. Kuid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul oli Eestimaal aktuaalne hoopis talude päriseksostmise teema. Teatavasti oli 19. sajandi lõpuks päriseks müüdud Liivimaa Eesti-osas üle 82% ja Eestimaal üle 52% taludest. Küla kihistus, eestlastest talupoegade vahele tekkisid seisusevahed, peale selle olid olemas ka eestlastest haritlased, aga ka käsitöölised ja teistesse ühiskonnakihtidesse kuulujad.³²

Ilmselt suurendatakse juttudes emamaa elu viletsust. Esitatud kirjeldused meenutavad Eestis varem levinud orjaaajast kõneldud lugusid, kus keskendutakse talurahva halvale kohtlemisele, peksmisele ja raskele tööle. Jutte on hulgaliselt jäädvustatud ajaloolise traditsiooni kogumise käigus 1930. aastatel, samuti leidub neid rohkesti Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes.³³ Kuid enamik väljarändajaid ja osa väljasaadetuid läks Siberisse 19. sajandi lõpu- ning 20. sajandi algusaastail, mil teotööst võidi küll teada, aga kasutuses see enam ei olnud.

Üks osa inimesi mäletab väga täpselt ka oma vanemate, isa ja ema jutustusi. Üldjoontes on need lood kogutud varasemal ajal.³⁴ Nimetatute jutustatud lood erinevad teistest kõigepealt muidugi info poolest: täpselt on nimetatud kohad, ajad ja inimeste nimed ning kõikehõlmavalt iseloomustatakse läbielatud olukordi. Kuid erinevus seisneb ka muus. Nii kirjeldab Olga Veltmander Kasekülalt oma ema teenijatüdrukuelu. Peale väga täpsete faktide on esitatud ka kahesugune vaatenurk Eesti elule. Nii kirjeldab ta, kuidas ühe pererahva juures oli hea, teise juures halb töötada. Üks pererahvas (NB! Mitte umbmäärane mõisnik, vaid teatav pererahvas) andis söögiks sinist kapsasuppi, endal aga oli lee peal pann kartulitega, mida teenijatüdruk ei tohtinud võtta. Teine perenaine aga käskis lapsele süüa andes:

Ära enda suud ära unusta!³⁵

Niisamuti on kohati Eestis tänapäevani levinud mõisnike-juttudes: üht osa neist peetakse kurjaks, teisi headeks mõisahärradeks. Nagu märgib Eesti mõisafolkloori

³¹ Uurijad ei ole väljarännanute sotsiaalse koosseisu suhtes ühisel seisukohal, kuna andmeid selle kohta on väga raske saada. Kadri Toomingu hinnangul olid väljarändajateks enamasti maatud mõisa- ja talusulased, vähese maaga vabadikud, võlgadesse jäänud ostu- ning renditalude peremehed ja käsitöölised: **Tooming, K.** Lõuna-Eesti küla Vene impeeriumi keskvalitsuse kolonisationipoliitika mõjuväljas, 95.

³² **Rosenberg, T.** Murrang maaomandisuhetes. – Rmt: Eesti ajalugu, V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Toim S. Vahtre, T. Karjahärm, T. Rosenberg. Ilmamaa, Tartu, 2010, 104–109, 130–137.

³³ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis säilitatav ajaloolise pärimuse kogu on valikuliselt kättesaadav aadressil: <http://www.folklore.ee/pubte/ajaloolist/>

³⁴ Peale Eesti Keele Instituudi keelekogu vt ka **Kergand, A.** Estono-Semenovka küla sünd ja häving. Tartu, 2002, 4–5, 11, 15–16. Käsikiri Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis, KK 319.

³⁵ **Veltmander, O.** Lapsepõlv ja teenijaelust. 1984. EKI fonoteek. <http://portaal.eki.ee/murded/fonoteek>.

uurinud Mari-Ann Remmel, on Eesti folkloor mõisatest ja mõisnikest mitmekesine, kajastades mitmesuguseid hoiakuid ning erinevaid aegu. Mida kaugemat minevikku lood kajastavad, seda tuntavam on viha mõisnike ja mõisa vastu.

Mõnikord on pärimustekstid kibedast “saksavihast” lausa läbi imbunud – näib, et see on alles viimasel iseseisvumisajal järele andnud ning ruumi teinud pigem huvile kadunud baltisaksa maailma vastu, kuhu varem oli alamklassil ligipääs suletud,³⁶

tõdeb Mari-Ann Remmel. Eestis praegu tuntud jutud seostuvad sageli mõisa- hoonetega, vahel ka mõisnikega, kui nendega haakuv lugu on meelde jääv. Seisuse- vahesid esile toov temaatika on neist peaaegu kadunud või omandanud uue, teist- suguse tähenduse. Siberis on vastava temaatika ja hoiakute üheks kandjaks päri- muslik ajalugu.

Et aru saada orjaks olemise kujundi tagamaadest tänapäeval, tuleb rääkida ka vabaduse- ja vaba maa kujunditest. Vastuseks orjaks olemisele ja sotsiaalse eba- võrdsuse rõhutamisele tuuakse välja Siberi-elu headus ning vabadus. Headust antakse sageli edasi ilusa koha ja rikka looduse kaudu. Siberi headust tõstetakse väljarändamisjuttudes esile näiteks sõnadega: “Siin kasvab ühe kõrre otsas kaks pead ja kartulid on nagu kaalikad”³⁷ ja “maa nigu kuld”³⁸. Ka kujundid “tühjast maast”, kuhu asuda, on tuntud juba väljarändamise algusest peale. Nii räägitakse oma esivanematest kui töökatest, palju vaeva näinud inimestest, kes läbi raskuste löid uue elu, rajasid külad ja raadasid maa.³⁹

Kõige sagedamini esineb aga tänapäevastes väljarändamisjuttudes sõna *vaba*. Vaba maa, vaba elu, vabadus. Tähendusväli, mille sõna pärimusliku ajaloo jutus- tustes saab, on lai. Sagedamini räägitakse tühjadest maadest:

A siin oli mets ja maa ja kõik oli vaba. Jõed ja kalad ja...⁴⁰

kuid vahel ka isiklikust vabadusest, elust ilma käskijateta. Eriti vanemad inimesed oskavad sellele tähelepanu juhtida:

A siis kuulsivad jah, et siin on vabad maad ja vabad elud ja siis sellepärast akkasivad ronima sealt /Eestimaalt/ välja. Et seal nagu olivad valitsuse all, et siin oleme omaette ka.⁴¹

Kujundite tähendused on segunenud nii, et alati ei saagi aru, kas räägitakse vabast maast või isiklikust vabadusest, vabast elust ilma käskijateta.

Orjasümboolika pole olnud seotud mitte niivõrd arvamusega, nagu oleks Eestist välja rännanud ainult moonakad ja vaesemad inimesed, nagu tänapäevastes lugudes sageli üksüheselt öeldakse. Kujund pärineb rahvusliku ärkamise aegsest Eestist ja seondub seitsmesaja-aastase orjaöökujundiga. Teatavasti aitas eestlaste ja balti-

³⁶ **Remmel, M.** Mõisalegendid: Harjumaa. Tänapäev, Tallinn, 2008, 18–19.

³⁷ ERA, RKM II 459, 2–5 (2), Tomski obl, Kaseküla. Jutustaja: O. R., sünd 1920. a. Koguja: A. Korb, 1993.

³⁸ ERA, EFA II 2, 209 (1–2), Omski obl, Ivanovka. Jutustaja: P. A., sünd 1913. a. Koguja: A. Korb, 1994.

³⁹ **Jürgenson, A.** Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet, 126–129.

⁴⁰ ERA, RKM, Mgn II 4383 (33), Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k. Jutustaja: K. K., sünd 1928. a. Koguja: K. Peebo, 1992.

⁴¹ ERA, MD 378 (27), Tomski obl, Kaseküla. Jutustaja: M. L. Koguja: A. Korb, 2005.

sakslaste vastandamine tugevdada eestlaste rahvustunnetust. Ka väljarändajaid nähti kui orjarahvast, kes rändab end orjakütkeist priiks, alustades elu ilma käskijateta, vabana. Ehk nagu kirjutab Mariinski lähedal elanud eestlane August Lutsar:

Ja Eesti asunikud neid /mõisnikke/ üldse ei sallinud ei võinud näha, just nad Siberisse põgenesid mõisnikkude mant ja orjusest, sest Saksa mõisnikud olid Eesti rahva veri vaenlased, kes orjastasid Eesti rahva ja pidasid ja kasutasid ja käisid ümber kui orjadega.⁴²

Toodud näidetest, ka August Lutsari üleskirjutisest, ilmneb orja- ja vabadusekujundite üks tähendustest: see sümboliseerib rahvuslikku vabadust. Just väljarändajatele aitas enese nägemine “õige-eestlasena” ja “sakste vastu võitlejana” kaasa, et mitte tunda end kodumaa reeturina, nagu väljarändajatele Eestimaal ette heideti.⁴³ Samas aitas see kinnitada ja kujundada rahvuslikku eneseteadvust, eestlaseks olemist. Kogu eesti rahvusliku ärkamise aegses kirjanduses oli vabaduse sõnal suur tähtsus ja see märkis valdavalt pärisorjusest vabanemist.⁴⁴

Vastav retoorika, nimetatud maa-, orjuse- ja vabadusekujundid ning nende abil kujundatud hoiakud, saatsid väljarändamisliikumist selle algusest peale. Neid kujundeid kohtab ka väljarändamisaegsetes Eesti ajalehtedes, kuigi see diapasoon, kuidas neis väljarändamist iseloomustatakse, on märksa laiem. Aivar Jürgenson on välja toonud, et ühiskond võttis väljarändamise suhtes ruttu hoiaku ja see oli valdavalt negatiivne. Hiljem vaadati küll seisukohad ümber, kuid alles jäid väljarännu pooldajad ja vastased. Nii rakendati ka mitmesuguseid kujundeid. Näiteks iseloomustati väljarännet neutraalselt, selliste kujundite abil nagu “laia ilma õnne otsima”, “rännuhimu rahuldama” jne.⁴⁵ Viimati nimetatud kujundeid nüüdisaegsetes tulekujuttudes üldiselt ei kasutata.

Tänapäeva väljarändamisjuttudes kõlavaid hoiakuid ja kujundeid on mõjutanud ka edasised ajastud. Järgnev näide meenutab nõukogudeaegset sõnakasutust, kuid pärineb Samuel Sommeri eessõnast raamatule “Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal” aastast 1918:

Peale mõne üksiku jõukama ja reisihimulisema, kes weerewa kiwi kombel paigal ei püsi, on pea kõikidel väljarändamise põhjuseks nälg maa järele ja võimata rasked olud meie kodumaal. Kaugelt suurem jagu väljarändajatest on endised moonakad, kandimehed, kehwmad rentnikud ja maata inimesed. Oleks mõisnikkude poolt rahva soowidele tegelikult wähegi wastu tulnud ja seisukorda pütud parandada, oleks suur hulk wäljarändajaid kodumaale jäänud.⁴⁶

Edaspidi rakendati vaenulik suhtumine baltisaksa mõisnikesse, aga ka maa-puudus, nõukogude ideoloogilisse retoorikasse. Agraarset väljarändamist vaadeldi kui üht klassivõitluse vormi, kui üht töölisklassi viisi rõhujate ikkest vabaneda. Juurutati ju kogu Nõukogude Liidus arusaamist mõisnikest kui rõhuvast klassist,

⁴² Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste kogu: Lutsar, August. KV 169, 1964, 103.

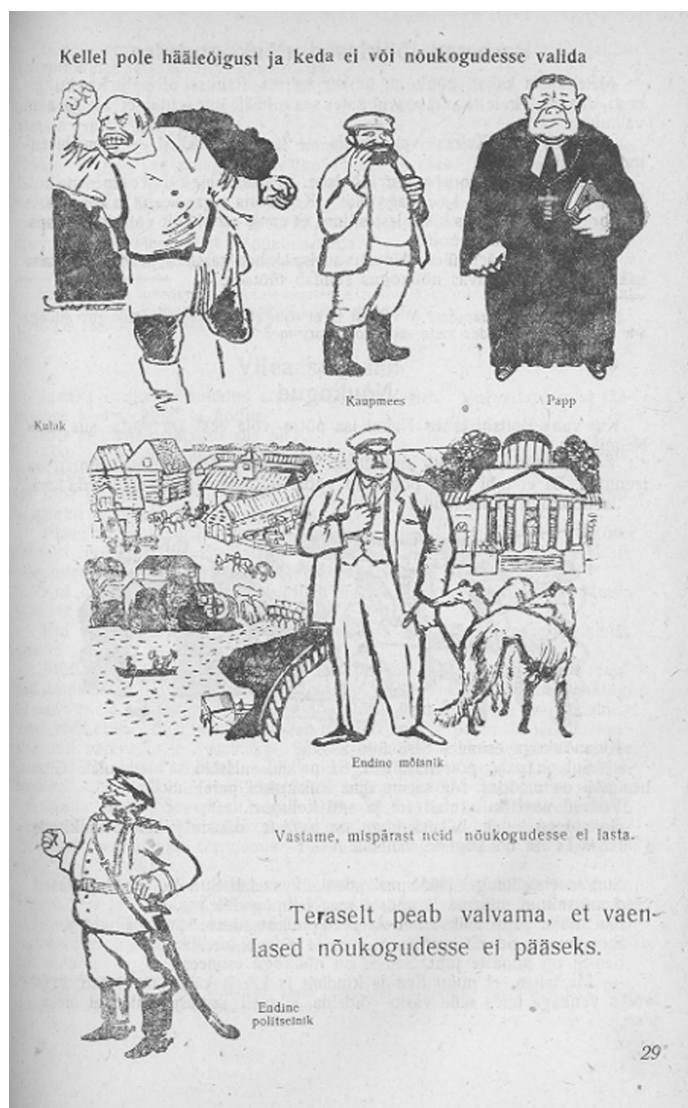
⁴³ **Jürgenson, A.** Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet, 93–95.

⁴⁴ **Jansen, E.** Rahvuseks saamise raske tee. – Rmt: Eestlane muutuv asjas: seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Toim J. Arukaevu, H. Tamman, T. Tannberg. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007, 367.

⁴⁵ **Jürgenson, A.** Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet, 36.

⁴⁶ **Nigol, A.** Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjastuse-Ühisus Postimees, Tartu, 1918, 10.

kelle vastu on vaja võidelda.⁴⁷ 1932. aastal Leningradis välja antud algkooli-
lugemiku fotol on kujutatud mõisnikku, kulakut, kaupmeest, pappi ja endist polit-
seinikku, keda peetakse vaenlasteks ning keda ei tohi “nõukogudesse” valida.⁴⁸

Lehekülj 1932. aastal Leningradis välja antud algklasside 2. õppeaasta lugemikust (vt viide 48).

⁴⁷ Vt nt **Undusk, J.** Retooriline sund Eesti nõukogude ajalookirjutuses. – Rmt: Võim ja kultuur. Koost A. Krikmann, S. Olesk. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2003, 41–68.

⁴⁸ **Klaasen, L., Päll, E., Raud, A.** Noored kolhoosnikud. Algkoolide 2. õppeaasta lugemik. Leningrad, 1932, 29.

Kindlasti on Siberi eestlaste arvamusi ja orja- ning mõisnikukujundite kasutust mõjutanud nõukogudeaegne ideoloogiline sõnavara ja maailmavaade. Juri Lotman toob välja sümboli kahetise olemuse. Ühelt poolt säilitab see pakse kultuurikihistuid läbides oma invariantse olemuse, teisalt on ta aga vastastikusel seoses kultuuri- kontekstiga. Oluline ongi see, mis saab sümboli “igavesele” tähendusele osaks konkreetsetes kultuurikontekstis.⁴⁹ Siit ilmneb ka raskus sümbolite tõlgendamisel: eriti “lihtsatel” sümbolitel on väga palju tähendusvariante ja nende tähendusjõud on alati suurem kasutatud sümboli käesolevast teostusest.⁵⁰ Mõtet saab kohandada ka eri “kontekstides” ilmnevatele orjaks olemise kujunditele. Ilmselgelt kandis see eesti rahvusliku ärkamisaja aegadel teist tähendust kui nõukogudeaegses kõne- kasutuses: väljarändajad andsid kujunditele teistsuguseid tähendusi kui praegused kasutajad. Samast, kuidas erinevad huvigrupid annavad kujundile uutes konteks- tides eri tähendusi, mõtiskleb seitsmesaja-aastase orjaöö kujundi põhjal ka kirjandusteadlane Eneken Laanes. Ea Jansenile ja Jaan Unduskile tuginedes märgib ta rahvateadvuses kultiveeritud saksaviha osavat ärakasutamist ning võimendamist nõukogude perioodil.

Hoolimata suurtest ühiskondlikest, poliitilistest ja kultuurilistest muutustest elas selle kujundi abil loodud ajaloopilt edasi eesti ajalookirjutuses ja kirjanduses ning oli elujõuline isegi 1980. aastate lõpus laulva revolutsiooni ajal,

märgib Laanes.⁵¹ Nii realiseeritakse pärimusliku ajaloo jutustustes oma maa ja vaba rahva ideed. Kuigi kasutatavad kujundid on samad mis väljarändamisajalgi, on nende tähendus ajaga muutunud.

SOTSIAALNE EBAVÕRDSUS SÜMBOOLSEL TASANDIL

Lugu edastab omamoodi idealiseeritud versiooni Siberi eestlaste lühikesest ajaloost: võitlusest vabaduse ja õigluse eest. Loo moraal räägib sellest, kuidas vaesusest ja allasurumisest on olemas väljapääs, jutus tuntakse rõhututele kaasa.

Sotsiaalse ebavõrdsuse kujutamine on rahvaluules sage. Käsitledes sotsiaalset banditismi, näitab Eric Hobsbawm, kuidas just 19. sajandi romantismiajastust alates bandiidi-müüti eri perioodidel ja eri kohtades elustatakse, luues bandiidist rahvus- likku, ühiskondlikku ning koguni isiklikku vabadust sümboliseeriva kujundi.⁵² Venemaa Euroopa-osast pärit Siberi asunikud jutustavad oma elupaikade asusta- misest mitmesuguseid lugusid. Ühisjooneks peab Lazar Eliassov just sotsiaalse ebavõrdsuse kujutamist: olgu selleks siis vanglast põgenenu, keda taga aeti ja kes

⁴⁹ Lotman, J. Sümbol kultuuris. – Rmt: Semiosfäär. Koost ja tõlk K. Pruul. Vagabund, Tallinn, 1999, 224.

⁵⁰ Samas.

⁵¹ Laanes, E. Lepitamatud dialoogid: subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2009, 129–131; vt ka Undusk, J. Retooriline sund Eesti nõukogude ajalookirjutuses.

⁵² Hobsbawm, E. Bandiidid. Olion, Tallinn, 2001.

endale tühja kohta onni ehitas, või noored, kes samuti pagesid, sest ebavõrdne sotsiaalne positsioon ei lasknud neil kodus abielluda.

Rahvas tunneb kaasa tagakiusatule ning neab tema rasket minevikku.⁵³

Eda Kalmre on Eesti taasiseseisvumisaja vendade Voitekade “saaga” näitel arutlenud selle üle, kas end metsas varjanud mehed olid kurjategijad või kangelased ja miks nende saaga inimestele korda läks. Ta leiab, et Voitekade saaga tekitas dialoogi väärtuste üle ühiskonnas, ja lõpetab artikli psühholoog Voldemar Kolga mõttega:

Vendade Voitekade lugu räägib rohkem eestlaste mentaalsusest kui Voitekadest endist. Vaadates Voitkasid, näeme me ennast, enda olemust ja pürgimusi.⁵⁴

Ka vaadeldavaid lugusid lugedes tekib mõte: kas need on ikka esivanemad, kes tahaksid vaba rahvana vabal maal vaba põldu harida? Kellel oli lapsepõlves raske elu? Ühes juba tsiteeritud isiklikku vabadust esiletoovas loos jätkab jutustaja väljarändamise pettumuse või lootuse mittetäitumise kirjeldamisega. Otseselt seda, et esivanemad välja rännates valesti talitasid, küll ei mainita. Kuid ometi näib, et öeldakse välja see, mis sümboolsel tasandil esivanemate lugu idealiseerima sunnib ja mis selle rääkijatele lähedaseks teeb:

Et seal /Eestis/ nagu olivad valitsuse alla, et siin oleme omaette ka. Kaua seda omaette oli, tuli veel ullem. Tuli veel ullem. Rüüvlid, korjasivad kõik ilma rahata ära. Oleks ühe kopika ka antud selle eest, mis nad me loomad ja asjad ära võtsid. Niidumasinad ja einamasinad ja peksu-masinad ja loorehad, kõik, kõik. Mitte midagi meile ei jäänd.⁵⁵

Kuid pettumusest ja raskest elust kõneleb teine lugu, mis põhineb ajaloo järgmisel perioodil.

LUGUDELE OMISTATUD TÄHENDUSED

Alessandro Portelli märgib, et ajaloolisele mälule tuginevates juttudes võib leida nii ettekujutusi, juhtumusi kui ka erinevaid rääkijate tundeid. Küsimus ei ole mitte niivõrd selles, mis päriselt toimus, kui võrd selles, mida jutustajad arvavad toimunud olevat.⁵⁶ Ka tänapäeva muistendite uurijad on täheldanud, et iga muistendi esitus annab kahest infot: esiteks kõnealuse sündmuse ja teiseks jutustaja enda kohta. Need kaks poolt omakorda loovad uue, kolmandat tüüpi teadmise, s.o info maailma kohta, nii nagu jutustaja seda näeb.⁵⁷

Samuti on tavaline, et minevikust kujundatakse ühine kogemus, ühine rääkimisviis. Nii ühendavad need lood kaht eri tasandit: inimeste personaalset ja kollektiivset ajalookogemust. Ühelt poolt räägitakse oma esivanemate ainukordsetest ja personaalsetest juhtumistest ning enda suhtumisest väljarändamisse, teisalt aga

⁵³ Элиасов Л. Е. Русский фольклор Восточной Сибири. Часть II. Народные предания. Улан-Удэ, 1960, 210–211.

⁵⁴ Kalmre, E. Voitekade saagast viisteist aastat hiljem. – Akadeemia, 2005, 5, 994.

⁵⁵ ERA, MD 378 (27), Tomski obl, Kaseküla. Jutustaja: M. L. Koguja: A. Korb, 2005.

⁵⁶ Portelli, A. Mikä tekee muistitiedotutkimuksesta erityisen?, 54–55.

⁵⁷ Kalmre, E. Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest. (Tänapäeva folkloorist, 7.) Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Tartu, 2007, 32.

antakse edasi kogu küla⁵⁸, kogu rahvusrühma kogemust väljarändamisest tervikuna. Isiku- ja perekesksete juttude abil on kujundatud üldine kollektiivne kogemus, mis toetub kollektiivsele mälule ning teenib ühiskondlikke huve.⁵⁹ Selgelt on näha kollektiivseteks teadmisteks kujundatud juttude tähtsus rühma identiteedi hoidjana. Saksa ajaloo filosoof Jörn Rüsen nimetab ajaloolise identiteedi traditsiooniliseks esitamiseks loodud teadmisi “juhtnarratiivideks”. Need on oma olemuselt etnotsentristlikud, enesekeskised ja kajastavad tsentraliseeritud vaatenurki. Paljukeskseid lähenemisviise probleemidele neis ei avaldugi.⁶⁰ Nende eesmärk ongi iseennast ja oma rühma paremast küljest näidata.

Meenutusi väljarändamisest ja uue elu algusest saab vaadelda kui kultuuri-pärandit. See on rühma enesepresentatsiooni osa, mille käigus vahendatakse minevikku nii, et pärandina märgistatu omandab ideaalsema kuju, võrreldes kunagise tegelikkusega. Kuigi mälestusi esitatakse kui minevikus toimunut, on tegemist samal ajal ilmselgelt tänapäevase kultuurisaadusega.⁶¹ Ja teatud määral saame rääkida selle konstrueerimisest.

VÄLJARÄNDAMINE AJALOOKIRJUTUSES

Tänapäevases ajalookirjutuses vaadatakse väljarändamisliikumisele laiemalt ja tuuakse välja erinevaid väljarände eeldusi. Ajaloolane Tiit Rosenberg käsitleb eestlaste väljarännet tõuke- ja tõmbejõudude mudelist lähtudes. Tõukejõududena, väljarännumaast sõltuvate teguritena nimetab ta lugudes kõlava maanälja kõrval ka suhtelist ülerahvastatust, näljahädasid, tööpuudust ja palkade langust, poliitilist, religioosset ning rahvuslikku rõhumist. Tõmbejõududena, sisserännumaast sõltuvate teguritena tulevad Siberi puhul arvesse lootus väheasustatud aladel maad saada ja paremad elus edasijõudmise võimalused.⁶² Balti kubermangude talupoegade Venemaa-rännet käsitledes märgib ajaloolane Aadu Must, et

ajalookirjanduses on kordamööda esile tõstetud nii väliseid kui ka sisemisi tegureid. Esimesi rõhutasid baltisaksa autorid, väites, et toimuva kutsus esile tsaarivalitsuse poliitika. Eesti-läti rahvuslikes, aga ka Nõukogude perioodi käsitlustes valitseb seisukoht, et peamiseks kodumaalt lahkumise põhjuseks oli igatsus saada maad; tsaarivalitsus küll soosis toimuvat, ent Venemaale mindi siiski vabatahtlikult.⁶³

⁵⁸ Käesoleva uurimuse kontekstis kasutan mõisteid *küla* ja *külakogukond*, kuna enamikus külates, mida käsitlen, on olnud või on ka praegu omakeelne suhtlusringkond, kellega vaateid jagatakse.

⁵⁹ **Burke, P.** Kultuuride kohtumine. Esseid uuest kultuuriajaloo. Varrak, Tallinn, 2006.

⁶⁰ **Rüsen, J.** Kuidas ületada etnotsentrismi: lähenemisviisid ajaloolisele tunnustamiskultuurile 21. sajandil. – Vikerkaar, 2007, 100.

⁶¹ Vt **Kuutma, K.** Mõistete konstrueerimisest teadmuse loomiseni. Folkloristika interdistsiplinaarsus. – Keel ja Kirjandus, 2010, 8–9, 698.

⁶² **Rosenberg, T.** Eestlaste väljaränne 19. sajandil – 20. sajandi algul: taust ja võrdlusjooni naaberriigega. – Rmt: Eesti kultuur võõrsil. Loode-Venemaa ja Siberi asundused. Toim A. Tuisk. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 1998, 34–59.

⁶³ **Must, A.** Eesti asunikud Venemaal, 143.

Viimati toodud seisukoht ühtib väljarändamislugudes kõlavaga. Tänapäeval toonitatakse ajalookirjutuses aga teiste seisukohtade kõrval ka talupoegade väljarännet kui Vene riigi laienemis- ja koloniseerimispoliitika orgaanilist osa.⁶⁴

LÕPETUSEKS

Väljarändejutud, mis on loodud ja käibivad kogukonnas tänapäeval, paistavad silma loogiliste, lihtsate ning universaalsete kujundite ja motiividega. Folklooris toimuvadki juttude ühelt põlvkonnalt teisele levikul mitmed muutused. Tiiu ja Kalev Jaago toovad eesti pere- ning suguvõsapärimust uurides välja pärimuse muutumise tõenäolised seaduspärasused. Tavapäraselt on nendeks näiteks isikukogemuste kadumine, täpsete faktide unustamine, tekkivad abstraktsioonid, ennemind-aegade kokkujooks jne.⁶⁵ Tiiu Jaago rõhutab ka miljöõ tähtsust teabe alalhoidmisel. Kuulaja, kes enam miljööd ei tunne, vajab selgitust. Jutt võib siis muutuda olustikulisemaks või vastupidi, olustik kaob jutust hoopis. Viimasel juhul tekib jutule teine taust, oluliseks saab mingi uus, rääkimisajale vastav kontekst.⁶⁶

Konkreetselt teemast, konkreetsest pärimusliku ajaloo perioodist on välja kujunenud traditsioon rääkida teatud kindlal viisil. Kasutatakse kindlaid kujundeid ja on vormunud ka selged ning kindlad hoiakud, mida teemast rääkides edastatakse.

Esivanemate elust Eestis ja nende rändamisest uude elupaika maalivad praegused rääkijad muuhulgas pilte rahvuslikku, ühiskondlikku ning isiklikku vabadust sümboliseerivate kujundite abil. Varasemale väljarändajate põlvkonnale võisid sümbolid ja kujundid seotud olla rahvusliku vabadusvõitluse, vabaduseloostuste ning vaba elu unistustega uues elukohas, saksa soost mõisnikele vastandumisega ja sotsiaalse õigluse jaluleseadmise. Nüüdsete rääkijate suus mõjub lugu pigem ilusa romantilise müüdina. Rõhutatakse küll esivanemate rasket elu Eestimaal ja sotsiaalset ebavõrdsust, kuid ilmselgelt on tähenduskeske nihkunud spetsiifiliste olude kirjeldamiselt üldisemale vastandusele “halb elu Eestis” – “hea elu Siberis”. Kujundid, mis on pärit teatud konkreetsest ajast ja kandsid spetsiifilisi tähendusi, on saanud üldisema tähenduse. “Orjaks-olemise” all mõeldaksegi vaesust ja otsest mõisnike orjamist, vabaduse all pigem Siberi vabu maid ning avarat ja head loodust. Baltisakslaste-eestlaste vastandus on oma tähtsust minetamas. Rahvusliku vabaduse, eestlaseks olemise rõhutamise kõrval märgitakse oma seost Eestiga ka esivanemate kaudu: kuulutatakse, kes neist Eestimaalt Siberisse tuli.

⁶⁴ Samas, 143–144.

⁶⁵ **Jaago, K., Jaago, T.** See olevat olnud...: rahvaluulekeskne uurimus esivanemate lugudest, 54–55, 128–129.

⁶⁶ **Jaago, T.** Suulise traditsiooni eripära vaimses kultuuris. Perepärimuse näitel. – Rmt: Allikad ja uurimused. Toim H. Pärdi, T. Sikka, I. Tammaru. (Pro Ethnologia, 3.) Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1995, 114.

Vaade väljarändamisele on tänastes lugudes ühtne. Otsus väljarändamiseks võeti küll vastu ise, kuid rasked olud Eestimaal sundisid esivanemaid seda tegema. Vaatamata rasketele ja pöördelistele aegadele ning pettumustele, mis tuli edaspidi üle elada, oli esivanemate otsus Siberisse rännata rääkijate arvates igati õige.

TÄNUAVALDUS

Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi grandi nr 7335 ja HM-i sihtfinantseeritava teema nr SF0030180s08 raames.

THERE WERE SLAVES OUT THERE... THEMES OF SLAVERY AND FREEDOM IN THE MIGRATION NARRATIVES OF SIBERIA'S ESTONIANS

Astrid TUISK

The article analyses the migration stories of Estonians who settled in Siberian villages established during the late nineteenth- and early twentieth-century surge in migration for agrarian purposes. My informants were descendants of these Estonian emigrants. The narratives were collected during the Estonian Folklore Archives expeditions carried out between 1991 and 2005. The discussion thus covers a tradition from a specific period.

The study takes oral history as its point of departure. In Estonia, research into oral history is often based on studies into text and traditional storytelling. Oral history accounts, archive texts and analyses of the past are all constructional by nature: in the construction of both the texts and studies, certain cultural norms and skills are applied.

The informants of today conceive the life of their ancestors in Estonia and their migration to the new homeland with metaphorical images of national, social and personal freedom. Opposition to landlords, representations of land, slavery and freedom and the established attitudes based on these were part and parcel of the migration movement since its beginnings.

While for the previous generation of emigrants the symbols and images may have been associated with the national fight for freedom, hopes for freedom and dreams of a free life in a new place, the opposition to landlords of German descent, or the establishment of social justice, then for my informants today these are mainly beautiful romantic myths. The informants emphasize the hardships in Estonia and the social injustice that their ancestors had to endure but the focus has clearly shifted from the description of specific circumstances to the opposition 'bad life in Estonia' versus 'good life in Siberia'. The images

from a specific era that had a specific narrow sense have acquired a more general meaning.

From this specific topic and this specific period of oral history have evolved a tradition to speak in a specific way and a general collective experience which are based on collective memory and serve the community's interests. When speaking about the topic, specific metaphorical images have been used and clearly outlined and fixed attitudes have been established. Thus in these stories two different levels – the personal and the collective historical experience of people – become merged.

In contemporary narratives, the attitudes related to leaving homeland are uniform. The decision to emigrate was reached by the people themselves, but the difficult conditions in Estonia at the time were certainly a contributing factor.